

Hasan Ali ESİR*

XVII. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN HÂFİZ-ZÂDE SEYYİD MEHMED SA'DÎ ÇELEBİ VE *DİVAN'I* ÜZERİNDE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Öz: Klasik Türk edebiyatında XV. yüzyıldan itibaren farklı üsluplar görülür. XVII. yüzyılda ise bu farklı üsluplar artık belirginleşmiştir. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa'dî Çelebi XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir müderris-şairdir. Onun yaşadığı dönem siyasi açıdan pek parlak değildir; bununla birlikte edebiyat sahasında başarılı eserlerin verilmeye devam ettiği bir yüzyıldır. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa'dî Çelebi de *Divan'ı* ile bu yüzyılda adından söz ettirmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde Sa'dî Çelebi'nin yaşadığı dönem siyasi ve edebî yönleriyle ele alındı. Sonra şairin hayatı anlatıldı ve *Divan'ı* değerlendirildi. Bu değerlendirmede önce *Divan'da* kullandığı dil ele alındı. Müteakiben üsluba etki eden faktörlerden; deyimler, kelime grupları, cümleler ve edebî sanatlar üzerinde duruldu. Çalışmada elde edilen tespitler örneklerle anlatıldı. Böylece *Divan'ın* sanat değeri ortaya konmaya çalışıldı. Çalışma değerlendirilme ve sonuç bölümüyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: XVII. yüzyıl, Klasik Türk edebiyatı, Klasik Türk şiiri, Divan, dil, üslup, edebî sanatlar.

HÂFİZ-ZÂDE SEYYİD MEHMED SA'DÎ ÇELEBİ FROM 17TH CENTURY POETS AND A WIDE ANALYSIS ON HIS '*DİVAN*'

Abstract: Different styles have been seen in the classical Turkish literature since the 15th century. In 17th century, these different styles became more common. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa'dî Çelebi, who lived in the second half of 17th century, was an instructor and poet. His time was highly problematic in political terms. Nevertheless, there were truly successful literary works throughout the century. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa'dî Çelebi was one the renowned poets with his masterpiece '*Divan*' in this century.

In the introduction part of the study, the period of Sa'dî Çelebi lived in was handled with regard to the political and literary situation. Then, the life story of the poet was described and his *Divan* was analyzed. Firstly, the language he used in *Divan* was examined in the analysis. Next, the factors on style such as idioms, phrases, sentences and literary arts were emphasized. In this study, the obtained results were explained with the examples. In this way, the artistic value of *Divan* was tried to be defined. The study was completed with the evaluation and conclusion part.

Key Words: 17th Century, Classical Turkish Literature, Classical Turkish Poem, Divan, Language, Style, Literary Arts.

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi; haesir@hotmail.com

1. Giriş

XIII-XV. yüzyıllar Türk edebiyatının kuruluş ve gelişimini tamamladığı yüzyıllar olmuştur. XVI. yüzyılda ise divan şiiri her bakımdan olgunlaşmış ve zirveye ulaşmıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde Türk edebiyatında önceki yüzyılların klasik üslubunun yanında Sebk-i Hindî, Hikemi Tarz ve Mahallîleşme eğilimleri de görülür. XVII. yüzyıl bu eğilimlerin daha belirgin olarak görüldüğü bir yüzyıl olmuştur.

Türk edebiyatında Fuzûlî (öl. 1556) ve Bâkî (öl. 1600) ile bunların takipçileri klasik üslubun; Nâ’îlî-i Kadîm (öl. 1666), Nedîm-i Kadîm (öl. 1670), Neşâtî-i Mevlevî (öl. 1675) ve Şeyh Gâlib (öl. 1799) Sebk-i Hindî’nin; Nev’î-zâde Atâî (öl. 1635) ve Bosnalı Sâbit (öl. 1712) vb. şairler Mahallî Tarz’ın temsilcileri olarak öne çıkmışlardır. Ayrıca Türkî-i Basît adı ile bir tarzdan da söz edilir ki XV. yüzyılda Aydınlı Visâlî ve XVI. yüzyılda Edirneli Nazmî ile Tatalı Mahremî bu tarzın kurucusu ve geliştiricileri olarak kabul edilirler (Mermer, 2006 : 11-26; Bilkan ve Aydın, 2007 : 7-189; Mengi, 1991 : IX-XIV, 1-134). Ancak pek çok şairin divanında bu üslup ve tarzlara uyan şiirler bulunur. O nedenle bu üslup ve tarzları klasik üsluptan kesin çizgilerle ayırmak zordur. Bir şairi doğru bir biçimde tanımak onun yaşadığı devri bütün yönleriyle bilmekle mümkündür. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa’dî Çelebi *Divan*’ı ile ilgili bilgilere geçmeden önce onun yaşadığı dönemde siyasi ve edebî panorama kısaca şöyledir:

1.1. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa’dî Çelebi’nin Yaşadığı Dönemde Siyasi ve Edebî Durum

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Hâfız-zâde Seyyid Mehmet Sa’dî Çelebi’den (öl. 1693) bahseden kaynaklar onun doğum tarihi ile ilgili bilgi vermemişlerdir. Bununla birlikte, öğrenimini tamamlayıp 1685’te (H 1096) müderrisliğe başladığı düşünülürse 1655-1660 yılları arasında doğduğu söylenebilir. Bu ipucundan, onun IV. Mehmet (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691) ve II. Ahmet (1691-1695) devirlerini gördüğü anlaşılıyor.

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla girilirken içeride ve dışarıda eski gücünü kaybetmişti. Duraklama asrın ikinci yarısında da devam etmişti. Celali İsyanları çıkmış, otorite bozulmuştu. Devletin temel kurumları zedelenmiş, bundan şeyhülislamlık makamı da nasibini almıştı. Şeyhülislam azledilmek endişesiyle doğru fetva veremez olmuşlardı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında tahtta en uzun süre kalan IV. Mehmet (1648-1687) sadarete getirdiği Köprülüler vasıtasıyla bir müddet çöküntüyü yavaşlatmıştı. Yüzyılın sonunda Karlofça Antlaşması’yla yüz elli yıl Osmanlı hakimiyetindeki Erdel, Avusturya’ya bırakılmıştı.

XVII. asır, siyasi açıdan pek parlak olmasa da edebî yönden başarılı eserlerin verilmeye devam ettiği bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl divan şiirinde üslup açısından dönüm noktasıdır. Nâ’îlî-i Kadîm (öl. 1666) başta olmak üzere bazı şairler, söz güzelliğinin yanında, manada derinlik ve hayallerde genişlik arayarak Sebk-i Hindî’yi benimsemişlerdir. Ayrıca bu yüzyılda “tefekür edebiyatı” çıkırını açan Nâbî (öl. 1712) başlı başına bir mekteptir. Nâbî ile aynı dönemde yaşayan Bosnalı Sâbit’te de (öl. 1712) şuh söyleyişler ve cinaslı ifadeler dikkati çeker.

XVII. yüzyılın ikinci yarısı edebî yönden birinci yarıya oranla daha durgundur. Böyle olmakla birlikte Nâ’îl-i Kadîm (öl. 1666), Nedîm-i Kadîm (öl. 1670), Neşâtî-i Mevlevî (öl. 1675), Nâbî (öl. 1712) ve Bosnalı Sâbit (öl. 1712) bu dönemde önemli eserler verdiler (Esir, 2016: 13-16).

Çalışmaya konu olan ve çeşitli medreselerde müderrislik yapan Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa’dî Sa’dî Çelebi (öl. 1693), klasik edebiyatta yukarıda zikredilen şairler kadar şöhret bulsa da XVII. yüzyılın ikinci yarısında *Divan*’ı ile adından söz ettirmiştir (Esir, 2016: 1-372).

2. Sa’dî Çelebi (öl. 1693 / H 1105)

Nerede ve kaç tarihinde doğduğu bilinmiyor. Ancak hayat hikâyesinden hareketle bir tahminde bulunulacak olursa İstanbul’da 1655-1660 yılları arasında doğduğu söylenebilir. Asıl adı Seyyid Mehmed’dir. Dayısı, Nakîbü’l-eshrâftan Es’ad-zâde es-Seyyid Mehmed Sa’îd Efendi’dir. Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyetü’l-Ârifn*’inde Sa’dî Çelebi’den “Rum İli’nin Sa’dî’si” diye bahseder. Babası çevresinde “Zeyrek-zâde Hâfız” olarak ün yapmış Mustafa Efendi’dir. Sa’dî Çelebi bundan dolayı “Hâfız-zâde” olarak da bilinir. Mustafa Efendi, *Vakâyi’ü’l-Fuzalâ*’nın belirttiğine göre Kastamonuludur. Sa’dî Çelebi, kaynakların belirttiğine göre iyi bir tahsil görmüştür. Babası Mustafa Efendi, devrin âlimlerindedir. Müderris Seyrek-zâde Seyyid Abdurrahman Efendi’ye intisap etmiş, himmetini görmüştür. Diyarbakır ve Eyüp kazalarında iki defa olmak üzere, Üsküdar kazası kadılıklarında bulunmuş, 1687’de (H 1098) vefat etmiş bir âlimdir. Dayısı Es’ad-zâde es-Seyyid Mehmed Sa’îd Efendi de devrin şeyhülislamlarından Yahya Efendi’den mülazemetle müderrislik ve Anadolu kazaskerliği yapmış, 1687’de (H 1098) vefat etmiş bir âlimdir. Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa’dî Çelebi müderristir. Devrin kaynakları müderrisliği üzerinde dururlar. Eğitimi tamamlayarak Nakîbü’l-eshrâf Seyrek-zâde Seyyid Abdurrahman Efendi’den icazet almış ve gündeliği 40 akçe olan ve “kırkakçeli medrese” diye tabir edilen medresede göreve başlamıştır. Daha sonra aşama aşama kendisini geliştirerek 1102 (H 1691) şevvalinde Es’ad-zâde Şeyhî Seyyid Mehmed Efendi yerine Hüsrev Keddüdâ Medresesinin saniye kısmına yükseltilmiştir. Muhtemelen bu onun ölümünden önceki son görev yeridir. Çünkü kaynaklarda bu konuda başka bilgi yoktur. Kanunî devrinde düzenlenen medreselerde sıralama küçükten büyüğe doğru; ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric, ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil, mûsıla-i sahn, sahn-ı semân, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı, mûsıla-i Süleymaniye, hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye, dârü’l-hadîs şeklinde on iki dereceden meydana geldiği dikkate alınırsa Sa’dî Çelebi “dâhil” rütbesine yükseldikten sonra Es’ad-zâde Şeyhî Seyyid Mehmed Efendi yerine Hüsrev Keddüdâ Medresesinin saniye kısmına atandığında müderrislikte en azından dördüncü ya da beşinci derecede yani “hareket-i dâhil” ya da “mûsıla-i sahn”da bulunuyor olmalıdır. Bu da onun müderrislikte epeyce yükseldiğini gösterir. Sa’dî’den bahseden kaynaklar, ölüm tarihi konusunda birleşirler. *Vakâyi’ü’l-Fuzalâ*’da Sa’dî Çelebi’nin [bin] yüz beş saferinin dokuzuncu cumartesi günü vebadan öldüğü ve Ebâ Eyyubî Ensarî yakınlarındaki Defterdar Camii mezarlığında, babasının yanına defnedildiği kayıtlıdır. Onun müderrislikte yükselmeye başladığı 1096 (M 1685) yılı dikkate alınırsa genç yaşta öldüğü söylenebilir (Esir, 2000: 29-38; Esir, 2016: 19-23).

20/5), norkân u tamâm (Gazel, 31/2), derd ü mahabbet (Gazel, 70/3), vuslat u furkat (Gazel, 96/3), şâm u seher, sürûr u keder (Gazel, 113/5).

3. İkilemeler: yana yana (Kaside, 7/20), (Gazel, 29/3), halka halka (Gazel, 50/4), hâne hâne (Gazel, 52/5), saf saf (Gazel, 56/3), tâze tâze (Gazel, 66/4), âheste âheste (Gazel, 99/1), hazer hazer (Gazel, 102/5), bakıñ bakıñ (Gazel, 106/2), çâk çâk, gâh geh (Gazel, 112/1).

c) Cümle Çeşitleri

Eserde, Türkçede eskiden beri kullanılan cümlelerin hemen her çeşidini bulmak mümkündür. Bunlardan bazıları bilinen tasnifleri içinde şöyledir:

1. Yapılarına Göre Cümleler

1-Basit cümle: Fikr-i câm-ı la'lidir ol âfetiñ hemdem saña. (Gazel, 1/1a) Yokdur peyâm-ı vuslatına i'timâdımız. (Gazel, 15/3a) Hulûs-ı 'aşk-ıla çeşmim hemîşe giryândır. (Gazel, 16/4a).

2-Birleşik cümle: a) Girişik birleşik cümle: Sâ'idin görmek-ile kalmadı hûn-ı eşkim. (Kaside, 8/30a) Edince iktisâb-ı feyz-i pertev oldu nûrânî. (Kaside, 9/7b) Sâhibin buldu olup lütf-ı Hüdâyâ mazhar. (Kaside, 11/11a); b) Şartlı birleşik cümle: Dîde-i nergis-i şeh-lâ n'ola olsa pür nûr. (Kaside, 8/6b) Vechi var çâk-ı girîbânı dutulsa ma'zûr. (Kaside, 8/7b) N'ola şeh-bâz-ıla hem-lâne olursa 'asfûr. (Kaside, 8/20b); c) Ki'li birleşik cümle: Sensin ol zât-ı mükerrem ki müdâm etmedesin. (Kaside, 6/30a).

3-Sıralı cümle: Vaktidir kible-i maksûda teveccüh edesin. (Kaside, 8/33a) Değildir subh-ı sâdik reşk-i devr-i câm-ı sahbâdır. (Kaside, 9/4a) Bulunmaz vâkıf-ı esrâr-ı hâl u hat olur merdüm. (Gazel, 6/2b) Eşkini seylâb eder âh u enînin gösterir. (Gazel, 22/4b).

2. Anlamlarına Göre Cümleler

1-Olumlu cümle: Reh-i 'aşkında yârıñ her ne gördümse güzeldir hep. (Gazel, 6/5b) Göründü hatem-i la'l-i lebi tebessüm-ile. (Gazel, 18/4a) Dutar mânend-i mihr âfâkı hüsn-i 'âlem-ârâsı. (Gazel, 50/2a).

2-Olumsuz cümle: Lezzet-i nazm-ı bedî'ini beyân eyleyemem. (Kaside, 11/28a) Temâşâ etmemişler kimseler elhak bu âsârı. (Kaside, 12/6b) Şîşe-i kalbim sakın etme şikest ü pâymâl. (Gazel, 1/4a).

3-Ünlem cümlesi: Habbezâ kil-k-i hüner-pîşe ki mazhar kılmış! (Kaside, 6/2a) Bârekallâh eyledi feyz-i nesîm-i nevbahâr! (Kaside, 7/1a).

4-Emir cümlesi: Yeter ey hâme yeter eyleme teksîr-i sevâd! (Kaside, 6/36b) Du'â-yı devlet ü ikbâlîne et ibtidâ çünkim! (Kaside, 9/26a) Besdir itnâb-ı makâl eyleme ey hâme yeter! (Kaside, 11/36b).

5-Soru cümlesi: Vasfıñı mümkün mi tahkîk üzre ta'bîr etmek? (Kaside, 7/25a) Ey gül-i gülşen neden üftâdedir şebnem sana? (Gazel, 1/2b) O mehe figân u âhim eser eylemez mi âyâ? (Gazel, 3/1a).

6-Dilek cümlesi: Kef-i kerîmiñi et başa katre-bâr-ı şeref! (Kaside, 1/25b) Ola hemvâre tahıyyât u salât u teslîm! (Kaside, 2/25a) Eyle şâhâ nâil-i lütf-ı nigâh-ı şefkatiñ! (Kaside, 5/20a).

3. Yüklemine Göre Cümleler

1-İsim cümlesi: Gûyiyâ ruhsâre-i hây-kerde-i cânânedir. (Kaside, 7/30a) Bu kerâmet keremi zât-ı serîfîndendir. (Kaside, 11/32a) Çerâğ-efrûz-ı şâm-ı 'aış u demdir meclis-i sahbâ. (Gazel, 5/3b).

2-Fiil cümlesi: Zemâne gevher-i lü'lüye mikdârı bildirdi. (Kaside, 12/15a) 'Aşk oldu çünkü bu dil-i meyyâle âşinâ. (Kaside, 4/1a) Hevâdârân-ı 'işret 'âlem-i âbı görür anda. (Kaside, 5/4a).

4. Öğelerinin Dizilişine Göre Cümleler

1-Kurallı cümle: Tûtî-i nâtıkanın zâikası bulmuştur. (Kaside, 2/19a) Esb-i kilkim reh-i medhinde tekâpû eyler. (Kaside, 8/25a) Şu'le-i re'y-i münîri o kadar rûşendir. (Kaside, 11/25a).

2-Devrik cümle: Gam-ı sipâh-ı hatâdan penâh eder gönlüm. (Kaside, 1/26a) Zâ'il etdi gam u endûhunu bir şevk-ı celî. (Kaside, 2/3a) Bâğ-ı endişeme lâzımdır o serv-i âzâd. (Kaside, 6/5b).

ç) Edebî Sanatlar

Sa'dî Çelebi'nin *Divan*'ı edebî sanatlar açıdan zengindir. Sanatsız bir beytine rastlamak zordur. Hatta, çok kez bir beyitte birkaç sanatı bir arada görmek mümkündür. Bu sanatlardan anlama ait olanları çoktur; sözle ilgili olanlardan cinas ve iştikak az görülür. Anlama ait olanlardan mecaz, teşhis, teşbih, hüsn-i ta'i lîl, tenasüp, leff ü neşr, mübalağa, istifham, nida, tevriye hemen her beyitte geçer.

1. Mecâz-ı Mürsel (Mürsel Mecaz): Sa'dî Çelebi'nin *Divan*'ı mecazlar bakımından zengindir: O kadar emn ü amân üzre cihân kim hâlâ / Devr-i 'adinde bulup emti'a-i fitne fesâd (Kaside, 6/22); Olup zill-ı zalîl-i devletinde 'âlem âsûde / Her emrinde aña tevfk-i Bârî eyleye yârî (Kaside, 12/27). 6/22. beyitte "cihân" sözüyle kastedilen insanlardır. Dış söylenmiş iç, yani insanlar kastedilmiştir. 12/27. beyitte "'âlem" sözüyle kastedilen de insanlardır. Burada da yine dış, yani dünya söylenmiş, iç yani insanlar kastedilmiştir.

2. Teşbih (Benzetme): Sa'dî Çelebi, duygularını çoğu kez benzetmeli anlatımlarla dile getirmiştir: Dil fâhte-veş her ne kadar nâle ederse / Nâzındadır ol kâmeti şimşâd götürmez (Gazel, 46/3); Sürâhî gibi pür hûn ney gibi pür sûzdur gönlüm / Beni bezminde gâhî lütf edip giryân u nâlân et (Gazel, 8/2). 46/3. beyitte gönül nale etmesi sebebiyle üveyik kuşuna, sevgilinin boyu da şimşire benzetilmiştir. 8/2. beyitte gönül, şekli ve kanlı oluşu dolayısıyla kırmızı şarapla dolu sürahiye, yakıcılığı ile de ney'e benzetilmiştir.

3. İsti'âre: Sa'dî Çelebi'nin, şiir husûsiyeti itibariyle istiareyi kullanmadığı beyit pek azdır: N'ola ten çâk çâk olsa gönüller şerhanâk olsa / O şâhın gamze-i Rüstem-neberdi çok yer açmışdır (Gazel, 29/3); Seyre mi çıkdı o şehbâz 'aceb ey Sa'dî / Her dirahht üzre figân etmede mürgân saf saf (Gazel, 56/5). 29/3. beyitte "şâh"; 56/5. beyitte "şehbâz" kelimeleri açık istiare ile sevgili yerine kullanılmıştır.

4. Teşhis: *Divan*'da yer yer teşhis sanatı görülür: Çemende dâmen-i gül zîb-i dest-i hâr olmuş / Derûn-ı bülbül ise hârhâr-ı gayret imiş (Gazel, 53/6);

Bir eser görmüş gibi gülşende hüsn-i yârdan / Nergis-i bâğıñ nigâh-ı hayretin seyr eyledim (Gazel, 74/5). 53/6. beyitte çimenlik alanında gülün eteğinin, dikenin elinin süsü olması; 74/5. beyitte bağdaki nergisin hayretle bakması birer teşhis sanatıdır.

5. Hüsn-i Ta’lîl (Güzel Sebep Bulma): *Divan*’da pek çok yerde geçer: Hevâ-yı mihr-i rûy-ı yâr-ıla cevân eder her gün / Degil bîhûde bu ser-geştelik hurşîd-i rahşânda (Gazel, 94/4); Dâmen-i gül-berg-i handâni görünce çâk çâk / Gayretinden ‘andelîb-i zâr feryâd eyledi (Gazel, 120/4). 94/4. beyitte güneşin sürekli gezinmesinin sevgilinin yüzünü görme arzusuna bağlanması; 120/4. beyitte bülbülün feryadının açan gülün eteğinin parça parça olmasına bağlanması birer güzel sebeptir ve hüsn-i ta’lildir.

6. Tenâsüp (Uygunluk): *Divan*’da yüzlerce örneği vardır: Göñül ya dâğıñı ya zahm-i tîrini ister / O şeh esîr-i gamından nişâne ister imiş (Gazel, 52/2); Encümen zîb-i şeb-i gam şu’le-i âhım yeter / Şem’-i mehle bezm-i ‘âlem rûşen olmuş olmamış (Gazel, 54/4). 52/2. beyitte “dâğ”, “zahm”, “tîr”, “nişân” yara ile ilgili kelimeler; 54/4. beyitte “encümen”, “şeb”, “şu’le”, “şem”, “bezm”, “rûşen” meclisle ilgili kelimeler bir araya getirilerek tenasüp yapılmış.

7. Leff ü Neşr (Dürüp Bükme): Bu sanat, *Divan*’da kasidelerin nesib ve medhiye bölümlerinde daha çok görülür. Verilen örnekler mürettep leff ü neşrle ilgilidir: Kâse-i leb-rîz-i bezm-i ni’metiñ mihr-i münîr / Bende-i hizmet-güzâr-ı devletiñ çarh-ı berîn (Kaside, 5/3); Leşker-i kahrı ile kişver-i küffâr harâb / Eser-i ‘adli ile milket-i İslâm âbâd (Kaside, 6/19). 5/3. beyitte “kâse-i leb-rîz-i bezm-i ni’met” - “bende-i hizmet-güzâr-ı devlet”, “mihr-i münîr” - “çarh-ı berîn”; 6/19. beyitte “leşker-i kahr” - “eser-i ‘adl”, “ile” - “ile”, “kişver-i küffâr” - “milket-i İslâm”, “harâb” - “âbâd” kelimeleri arasında mürettep (düzenli) leff ü neşr vardır.

8. Mubalağa (Abartma): *Divan*’da pek çok beyitte görülen bir sanattır: Nerm olur şu’le-i şemşîr-i cihân-gîriyle / Düşmen-i dîniñ eger olsa vücûdu pûlâd (Kaside, 6/17); Dutar mânend-i mihr âfâki hüsn-i ‘âlem-ârâsi / Ne dem gül-geşte gitse ol perî rûyum nihân gitmez (Gazel, 50/2). 6/17. beyitte kılıcın cihanı tutması (fethetmesi) ve bu kılıcın, çelikten olsa bile, düşman vücudunu eritmesi; 50/2. beyitte sevgilinin âlemi süsleyen güzelliğinin güneş gibi her tarafı kaplaması birer mübalağadır.

9. Tekrir: *Divan*’da yer yer geçer. “Niçe şevk ehl-i dil” ile başlayan beyitlerde bu durum görülür: Niçe şevk ehl-i dile mâye-i lütf-ı câvîd / Ki odur mâide-i ni’met-i Hak mâhazarı // Niçe şevk ehl-i diliñ ziyet-i silk-i tab’ı / Dür-i deryâ-yı ferâh kân-ı safânıñ güheri // Niçe şevk ehl-i dili bülbül-i hoş-nağme eder / Var ise gülşen-i şâdîniñ odur verd-i teri // Niçe şevk edeli rehber başa Hâdî-i Ezel / Reh-i na’t-ı Şeh-i Kevneyne düşürdüm güzeri (Kaside, 2/4-7).

10. Telmih: *Divan*’da yer yer bulunur: Zamîr-i enveri mahsûs olup görseydi pervâne / Ederdi terk-i aşk-ı şu’le-i şem’-ı fûrûzâmı (Kaside, 9/14); Olur mânend-i Kays-âvâre-i deşt-i cünûn göñlüm / Ol âhûyu şikâr etmek olursa cüst ü cûlarla (Gazel, 101/2). 9/14. beyitte “pervâne” ve “şem” başta olmak üzere aşağı yukarı bütün kelimelerle *Şem’ ü Pervâne* hikâyesine telmih yapılmıştır. 101/2. beyitte “Kays- “deşt”, “cünûn”, “âhû”, “şikâr”, “cüst ü cû” kelimeleri Mecnûn’un çöllere düşüp kuşlarla ve ceylanlarla arkadaşlık ederek Leylâ’yı araması hikâyesini hatırlatır.

11. İstifhâm (Soru): *Divan*’da yer yer bulunur: O mehe figân u âhım eser eylemez mi âyâ / Bu esîr-i şâm-ı hicre nazar eylemez mi âyâ (Gazel, 3/1). Nedir bu hiffet ile giryeñ ey dil-i ser-mest / Humâr-ı rıtl-ı mahabbet şağa giryân mı gelir (Gazel, 18/2). 3/1. beyitte “eylemez mi âyâ” tekrar eden sözler; 18/2. beyitte “nedir”, “giryân mı” kelimeleri cevabı beklenmeden sorulan sorulardır.

12. Nidâ (Ünlem): *Divan*’da bazı beyitlerde bulunur: Mekremetkârâ şeff’â derst-gîrâ serverâ / Ey nighbân-ı kühenkârân-ı nâlân u hazîn (Kaside, 5/17). Dâverâ dâdgerâ âsaf u illâ kadrâ / Ey vezîr-i ‘azamet-küster ü pâkîze-nijâd (Kaside, 6/29). 5/17. beyitte “mekremetkârâ”, “şeff’â”, “dest-gîrâ”, “serverâ”, “ey”; 6/29. beyitte “dâverâ”, “dâdgerâ”, “kadrâ”, “ey” kelimeleri nidadır.

13. Tecâhül-i ‘Ârif (Bilmezlikten Gelme): *Divan*’da bazı beyitlerde geçer: Gül-endâmım yine bir bülbülün hûnını mı nûş etdi / Görenler âl âl olmuş o rûyu dil-sitân derler (Gazel, 32/2); Bizi divane etdi bir nighle ey perî peyker / Ne sûret cilvelerdir bilmeziz mir’at-i rûyunda (Gazel, 114/2). 32/2. beyitte şair, gül yanaklı sevgilisinin, bülbülün kanını içmeyeceğini bildiği hâlde soru sorarak bilmez görünüyor. 114/2. beyitte de sevgilisinin bir bakışıyla kendinden geçen âşik, bunun sebebinin sevgilinin bakışı olduğunu bildiği hâlde bilmez görünüyor.

14. Tevriye: *Divan*’da bazı beyitlerde bulunur: Sevâd-ı zülfünü etdim nesîm-i subha su’âl / Diyâr-ı çîni yine reh-nümâdan öğrendim (Gazel, 81/4). Cefâsı hep vefâ hışmı kerem âzârı ‘âlemdir / Bana tek cevri eden ol nâzenîn-i dil-nüvâz olsun (Gazel, 86/3). 81/4. beyitte “çîn” kelimesi “zül” kelimesi ile ilgisi dolayısıyla Çin diyarı / ülkesi anlamından başka “kıvrım” anlamında; 86/3. beyitte “tek” kelimesi eşi olmayan, biricik, yegâne anlamının yanında, “yalnızca” anlamında kullanılmıştır.

3. Değerlendirilme ve Sonuç

Sa’dî Çelebi kaynaklara “divan şairi” olarak geçmiştir. Bir şairin öncelikli hedeflerinden biri “Divan” sahibi olmaktır. Sa’dî Çelebi, bunu başarmıştır. Meseleye bu açıdan bakıldığında onun yaptığı işin önemi görülür.

Sa’dî Çelebi’nin eserini meydana getirirken önceki devirlerin ve kendi yaşadığı yüzyılın büyük şairlerinden etkilenmesi doğaldır. XVII. yüzyıla kadar, divan edebiyatı birçok merhaleden geçmiş ve olgunlaşmıştır. Bu yüzyılda bunun neticeleri alınmıştır; dinî-tasavvufi, ictimai ve tefekkür başta olmak üzere çeşitli sahalarda başarılı eserler verilmiştir. Sa’dî Çelebi böyle bir edebî devir ve miras içerisinde *Divan*’ını yazmıştır.

Sa’dî Çelebi’nin *Divan*’ı hacim bakımından küçüktür, ancak şekil ve muhteva yönünden, bir divanda bulunması gereken özelliklere sahiptir. Onun *Divan*’ıyla ilgili tespitler elbette yukarıdakilerle sınırlı değildir. Tespitte gözden kaçan ve burada üzerinde yeterince durulmayan yönler de olabilir. Ayrıca konuya daha değişik açılardan bakıp daha farklı sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Bütün bunlar bir yana, Sa’dî Çelebi: Libâs-ı tâze ey Sa’dî yaraşdı şâhid-i nazma / Neşât-ı ‘îd ile nâ-güfte bir tarh-ı cedîd etdik (Gazel, 64/5), Hevâ-yı şâhid-i endîşeden Sa’dî biz el çekdik / Yine sad çâk olur dil görmesin bir tâze mazmûnu (Gazel, 125/5) beyitleri ile belirttiği gibi “yeni ve değişik”

mazmunlarla farklı bir üslup ortaya koyma çabası içindedir. Sa’dî Çelebi, klasik üslup içerisinde bir dereceye kadar bunu başarmıştır. Bir dereceye kadardır; çünkü divan şiirinin genel kalıplarını kırarak bu kalıpların dışına çıkmak mümkün değildir. Buna o dönemde imkân da yoktur. Buna göre *Divan*’da:

a) Kelimelerin menşei genelde Farsça ve Arapçadır, Türkçe menşeli olanlar azdır. Buna bağlı olarak Farsça ve Arapça kaidelere göre yapılmış tamlamalar çoktur. Bunlardan Farsça olanlar Arapçalara göre daha fazladır. Arapça tamlamaları oluşturan kelimeler Arapçadır: “müfettihü’l-ebvâb” (Kaside, 4/8), “ulü’l-elbâb” (Kaside, 4/20), “hayrü’l-beşer”, “rahmetenli’l-âlemîn” (Kaside, 5/2), “rûhü’l-emîn” (Kaside, 5/4), “yühyi’l-arz” (Kaside, 7/2). Farsça tamlamalardaki kelimeler ise Farsça, Arapça ya da her ikisi birden karışıktır. Şair, yeri geldikçe Türkçe tamlamalara da yer vermiştir.

b) Şair, üslubunda yapmacıktan uzak ve başarılıdır. Aruzu ustalıklı kullanmıştır. Şiirlerinde her çeşit kafiye görülür. *Divan*’ı muhteva yönünden zengindir. Birçok şairdeki özellikler onda görülür. Sonuçta Sa’dî Çelebi, *Divan*’ı ile yaşadığı yüzyılda iz bırakmış bir şairdir. Kendine özgü görüş, duyuş, anlayış ve anlatış iddiasında olan yeniliğe açık bir şairdir. *Divan*’ının XVII. yüzyıl divanları arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

4. Kaynakça

1. Akkuş, Metin. (1993), *Nefî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
2. Bilkan Ali Fuat, Aydın, Şadi. (2007), *Sebk-i Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı*, 3F Yayınları, İstanbul.
3. Esir, Hasan Ali. (2000), “XVII. Yüzyılda Bir Şair: Mehmed Sa’dî Çelebi”, *İlmî Araştırmalar*, S 10, İstanbul, s. 29-38.
4. Esir, Hasan Ali. (2016), *Hâfız-zâde Seyyid Mehmed Sa’dî Çelebi ve Divanı*, İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük-Tıpkıbasım, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Rize.
5. İSTANBUL KÜTÜPHANELERİ TÜRKÇE YAZMA DİVANLAR KATALOĞU. (1959), C 2, XVII. Asır, Maarif Basımevi, İstanbul.
6. Mengi, Mine. (1991), *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
7. Mermer, Ahmet. (2006), *Türkî-i Basît ve Aydınli Visâfî'nin Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
8. Okumuş, Ömer. (1989), *Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)*, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Ayrı Basım, S 17, Erzurum, s. 107-117.
9. Eren Hasan, Gözaydın Nevzat, Parlatır İsmail, Tekin Talat, Zülfikar Hamza. (1988), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
10. Akalın Şükrü Halûk, Toparlı Recep, Korkmaz Zeynet, Gözaydın Nevzat, Zülfikar Hamza, Yüce Bilâl. (2005), *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.